

В. ВИННИЧЕНКО.

СТУДЕНТ.

У ночі палало село. З неба злякано дивився вниз поблідлий місяць і ховаючись у хмари тікав і з жахом озирався назад, на полум'я. Деревата хитались і від страху наїживши голі віти, ніби силкувались втікти; а вітер гасав над полум'ям, зривав з його головні, шпурляв ними в сусідні хати, розкидав і лютував, скажено, безпардонно. А коло полум'я бігали, метушились маленькі, безсилі люди, ломали руки і кричали до неба, до місяця, до полум'я. Кричали до Бога, до чорта, до людей. Полум'я-ж росло, вітер грався ним, місяць з жахом тікав серед хмар і не було поратунку ні від неба, ні від чорта, ні від людей.

Місяць утік, небо посіріло, а коли зовсім розвиднілось, вітер зтомився і полум'я лїниво, байдуже, ні крихти не вважаючи на людей, наче й не їхні хати воно пожерло, стало стихати. Куріли чорні, обгорілі сволоки, бальки, недогоріла солома, куріли собі байдуже, лїниво, зтомлено. А з того боку, де згоріла половина села, сходило сонце, веселе, весняне, радісне. Наплювать йому на недогорілі балки, на сірі, чорні обличчя, на дику тугу, на повислі руки маленьких людей! Воно собі уміте, веселе, сьміючись плило з того боку, звідки нісся всю ніч вітер, звідки тікали і хмари і місяць.

На непогорілих же улицах валялись вирятовані діжки, скрині, кочерги, свитки, між ними плакали й копошились діти, жінки, діди, мов задубілі стояли мужики з повислими руками, з скляними, недвижними поглядами, з опаленими бородами, або збившись до купи без ладу махали руками, кричали наче сподіваючись криком забити полум'я своїх мук, свого одчаю і туги.

Між ними сиротливо блукали собаки і часами піднімали голови до гори і вили, жалібно, страшно, вили таким воєм, наче вже бачили страшні постаті голоду, нужди, хвороб, які зграєю йшли на погоріле село. На собак з ненавистю і страхом кричали, вони підгортали хвости і знов одійшовши піднімали голови і вили. Привязані до тинів корови, коні ревли, тупчились, діти дріжали з холоду і плакали, хитались і голосили жінки.

А сонце велично, розкішно плило собі, земля назустріч кадила йому фіміамом туманів своїх, і дихала ніжно, як засором-

лена коханка. Дерева заспокоїлись і тільки часом здригувались
голими вітами, мов згадуючи страхіття ночі.

А люди не могли заспокоїтись; вони ходили поміж погорі-
лих хат, розкидали недогорілу соломку, диким поглядом озирали
чорну, задимлену руїну і безсило схиляли голови на груди.

Коло згорілого трупа коняки і повалених, чорних стін сто-
яв дід, без шапки, з пропаленою сорочкою й мовчав. Вітер не-
сміло, боязко гравсь його сивим чубом. Довго стояв дід, потім
підвів голову й дико, люто дивлячись в небо, заговорив:

— Ну!.. А що тепер мені скажеш, Боже? Що? Мовчиш?
Га? Говори-ж! Пали-ж мене, я не боюсь уже. Чого мені боя-
тись?! На!

Він розідрав сорочку і випнув жовті, кістляві старі груди
з жовто-сивим волосом на їх. На губах йому стояла піна, в ста-
рих зморшках лежала сажа, полинялі очі блищали гострим, хо-
лодним сьвітлом.

— На!.. Бий мене, добивай...

На його дивились сусіди і йшли до його.

— Та скаменіть ся, діду! Що ви кажете? Бог дав і взяв.

— Взяв? — впив ся в сусіду холодним своїм поглядом
дід — за що взяв? Жаль йому стало на мое щасте? Собі захо-
тілось?

— Людей виніть, діду, люди винні, а не Бог...

— Де вони, ті люди? — повів очима дід навкруги.

— Нема їх тут, шукать треба, ходім...

Дід не хотів іти, але його повели туди, де стояли і крича-
ли інші. Дід ішов схиливши голову, і вітер несміло, винувато
гладив і хилитав його сиве, розкудовчене волосся.

— Студенти запалили!.. Вони!.. Не хто, як вони!.. — кри-
чав рудий, веснянкуватий Гаврило і показував замазаною у са-
жу рукою до ліса, і грізно тряс головою.

— Я сама вчора двох бачила, своїми очима бачила їх! —
випнулась в перед Козубиха — ішли і дивились на Домахину
хату. А з неї як раз і почалось. Вони!..

— Де вони, ті студенти? — раптом пролізаючи до Домахи,
глухо спитав дід, і полинялі очі його дивились гостро, невмоли-
мо-холодно, люто.

— Де? — хитнула головою Домаха — шукай їх! Ти його
піймаєш. Там!..

— Де „там“?

— У лісі, у чорта в болоті...

— У чорта? А Бог де? На небі? А хати наші де? На небі чи в болоті?.. Де ті студенти, давай їх сюди! Давай, я вимотаю їм жили, я наточу крові їхньої і буду гасить мою хату. Он ту, мою хату...

— Жили їм вимотать!! — летів крик із грудей, із стиснених кулаків, з затуманених очей ніс ся до високого, спокійно-радісного неба з веселим, величнім сонцем. І собаки піднімали голови до сього сонця і страшно вили, і курилась чорна руїна хат, наче руки, простягаючи тонкі стовби диму до царя природи. А царь природи весело сміяв ся.

В кінці улиці з'явив ся якийсь чоловік. Він чогось озирав ся назад і поспішав. Чоботи йому і свита були заляпані, шапка одсунута назад і з блідого лоба капав піт на худі щокі.

Надійшовши до розкиданих, скупчених дїжок, клунків, до плачущих дїтей, він зменшив ходу й часами зупиняв ся. Потім знов озирав ся назад і скоріще ішов уперед, дивлячись круг себе широкими, напруженими очима. І молоде, худе та бліде лице його, з одсунутою назад драною шапкою теж напружувалось і наливалось чимсь похожим на крик і плач людей.

І де далі йшов він, то все менче озирав ся назад і частіще зупиняв ся, розпитував і напруженими, великими очима дивив ся на дріжачих дїтей, на виючих собак, на шматки погорілих розкиданих дощок, на безсилих, пришиблених людей. А коли підійшов до купи людей, що стояли й кричали, губи йому дріжали, очі горіли і бліде лице шарпалось, мов від болю і кривилось якомсь чудно та страшно.

— Драстуйте! — хрипло поздоровкав ся він. Хтось сказав йому „драстуйте“.

— Чого-ж ви ждете тепер? — дивлячись на всіх горячими очима і лижучи сухі, дріжачі губи, раптом голосно скрикнув він. Всі здивовано і замовкнувши подивились на його.

— А ти хто такий? — суворо спитав чийсь голос.

— Хто я такий? — перепитав чоловік і на мент зупинив ся. Здавалось в грудях йому було щось таке велике, що не могло все зразу вистрибнути і, застрягнувши, здавило горло.

А потім воно, се велике, болюче стало вилітати йому з грудей шматками слів, шматками вогню, шматками гнівної муки,

А вони вже не питалить, хто такий він. Здивовані, зачаровані, прикуті, до його очей і уст, вони не рухались і хапали думали своїми той вогонь і грілись в йому, грілись до болю, до муки. І довго говорив він.

— Голубчику наш!.. — плакав чийсь жіночий голос, а чоловіки шумно зітхали й дивились кудись далеко, поперед себе.

Від руїни-ж здіймались спокійно стовбики диму до ясного неба і вила недалеко собака.

— Стражники йдуть! — раптом хмуро хтось бовтнув. Всі заворошилились, а чужий чоловік враз замовк, швидко засунув праву руку в кишеню і озирнувся. В кінці вулиці на конях, то зупиняючись і мабуть щось питаючи у людей, їхало трое людей в сірих одягах і з винтовками за плечима.

— Бачите? — повернув ся чоловік до всіх. — Ось приятелі ваші... Вони когось шукають тепера, ворога свого шукають. Чоловік посьміхнувся.

— Так оце вони?.. — виступив наперед дід. — Ще приїхали? Мало оттого?

І лице йому дивились кам'яно, холодно, невмолимо.

Коні фиркаючи підбігли до самого гурту. Стражники, підбираючи поводи, пильно шукали чогось очима і не здоровкаючись мовчали.

Чужий чоловік важко дихав і дивив ся на їх. Очі його зустрілись з очима переднього стражника і той вмент привстав на стремена і скрикнув:

— Го! Є!.. Тут!.. Ось!..

Два інші стражники зразу повернули голови і подивились за його рукою.

— Він?

— Він, сукин син!.. Ну-ко, марш за нами!

Чужий чоловік стояв і не рухав ся, права рука йому глибоко була засунена в кишеню.

Люди то здивовано, то хмуро подивлялись на стражників, на чужого чоловіка, один на одного. Враз на перед виступив дід.

— Вам кого треба? Мене? Нате!.. Стріляйте... — І дід виставив розхрістані груди, жовті, худі, а очі йому дивились гостро, стальово холодно.

— Отойді, дед, нам треба ось його... Ступай за нами.

Чужий чоловік повернув ся до людей і глухо спитав:

— Оддасте мене їм?

Серед гурту заворушились. Зачулось бурмотіння а далі крики.

— За що-ж його забірають? Не дамо!.. Геть! Стражники поспішаючи і мовчки зняли з пліч винтовки і наставили проти гурту. Трохи затихло.

— Дасте студента? Чи ні?.. Говоріть! — крикнув передній і гидко вилаяв ся, злісно й з полекшенням.

— Студента? Якого студента? У нас нема студентів!..

Всі враз повернулись до чужого чоловіка і стали дивитись на його. І лиця їм враз стали якісь чужі, холодні, з цікавими, пильними очима. Стражники присунулись ближче.

— Ні, браття, я таки студент. Вони мене шукають, я знаю — глянув на стражників чужий чоловік і молоде лице його якось покрилось тінню.

— Студент? — повернув ся до його дід і близько нахилив ся вперед. — Ти студент? А ти-ж що тут говорив? Що брехав тут?

— Лице чужого чоловіка враз страшенно зблідло, губи задріжали.

— Брехав? Я? Так ви не вірите мені? Так ви не вірите моїм сльозам? Ви не вірите тим мукам, які говорили до вас із моїх грудей. Ви їм вірите? Ну, говоріть! Скажіть кому вірите!

— Вовчі сльози! — буркнув хтось позаду.

Чоловік повернув туди голову.

— А хто хати запалив?

Очі чужому чоловікови поширились.

— Так то я запалив їх? Я, що кров свою оддав би, щоб загасити їх? Я — я?.. Та що ви, люди?! І ви вірите?!

Він безпомічно озирнув ся, з одчаєм провів поглядом по лицах, лиця хмуро, недовірливо, вороже дивились на його.

— Та ви-ж плакали тільки що?! Ви-ж...

— Ну, довольно! — крикнув раптом передній стражник і натягнув поводи. — Ступай за нами. Ми тобі покажемо сльози.

— Гайда!.. Марш!.. Живо!

І він вдарив коня в бік.

Чоловік вмить вихопив праву руку з кишені і виставив її на перед: в руці блиснув на сонці револьвер.

Серед гурту пройшло шамотіння, а стражник раптом потягнув поводи до себе й закричав:

— А ну, стрелни! А ну, стрелни тільки!

Чужий же чоловік дріжав весь. Дріжачою лівою рукою потер він лоба, потім стріпнув головою і повернувшись до людей, з мукою повів по їх очима й закричав:

— Та не може, не може-ж сього бути! Як ви можете не вірити мені? Чим же доказати вам?.. Глядіть!

Він підніс руку з револьвером до виска, вона злегка здригувалась і револьвер блискав. В гурті хтось ойкнув.

— Глядіть: на ваших очах я прострілю собі голову, щоб ви повірили мені. Тоді повірите? Повірите смерті моїй?

— Брешеш, не застрелиш ся! Бий його, студента!

— Не застрелюсь? — хрипло крикнув чоловік і лице йому враз стало блідо-синім.

— Ви хочете, щоб я доказав вам? Хочете? Правда?

Стало тихо-тихо. Стражники про щось шопотіли між собою. Чоловік безсило пустив руку і важко дихаючи, поширеними, якимись божевільно-напруженими очима водив по гурту.

— Та що ви його слухаєте?! — раптом стрепенувся дід. — Жили йому вимотать... Жили йому!

— Стражникам його! Бреше! Розжалобить хоче!.. Бери його!

— І всі заворушились, але зараз же знов закам'яніли: чоловік підніс руку до виска. Підніс і зупинився.

— Брешу? — хриплим шепотом промовив він. — Брешу?

І раптом очі йому стали дикими, круглими, рука задріжала, потім якось застигла коло виска, здригнувся револьвер і вмить вибух вистріл. Чоловік якось криво хитнув головою і сторчка упав лицем у низ.

Люди закам'яніли. Потім стріпнулись, з жахом, жадно кинулись до чоловіка; нахилились до його, пили очима його кров, що мішалась з водою й брудом землі, одхилялись і стурбовані говорили, дивились в очі один одному і знов звертали свої очі на чужого чоловіка. А від його, від крові сього чужого чоловіка, від задубілих рук його ішло їм в душі якимсь гострим туманом те, чого він ждав від їх: вони вже вірили йому.

Від чоловіка підвівся й стражник.

— Помер, сукин син! — з жалем хитнув він головою. — Ну, щастя його!

Серед людей пройшла похмура тиша.

— Тобі-б такого щастя! — глухо кинув хтось із заду.

— Голубчик наш!.. — схлипнув хтось з другого боку! — Погубили чоловіка.

Небо було ясне, тихе, велично-спокійне, а серед пожарища, в бруді над трупом стояли люди з темними, хмурими лицями, з понуро-злісними поглядами.

— Я тобі покажу там — зазирнув через голови стражник. — А ну, вийди сюди.

Люди заворушились, — між ними пролазила наперед сива голова діда.

— Де вони? Де? — гострим, скляним, божевільним поглядом шукали дідові очі. — Давай їх сюди!.. Се? — зупинився він на стражнику і простягнувши жовті кістляві руки став насуватись на його.

— Одійди, діду!.. — стурбовано промовив, одсовуючись назад стражник.

— Се вони? — рівно, не звертаючи на слова його уваги, сунувся дід і пальці його скручувались і тяглись до стражника.

— Діду! — крикнув стражник — одійди, кажу!

— Се вони?! — скрикнув дід і скажено, дико стрибнув на стражника, впився йому в шию руками і хитаючи головою захрипів.

Стражник з жахом пручався, одбивався, а пручання се запалювало людям очі ненавистю, диким, лютим гнівом.

— Ага!.. Так його!.. Дай йому щастя того!..

Над гуртом збитих до купи людей стояв крик і рев. А по вулиці тікали інші два стражники, топчучи кінцями дітей, діжки, клунки. І на вздогін їм нісся крик.

З неба-ж широковеличного, ясного та чистого радісно дивилось на їх сонце й сьміялось.

СЕМЕНЧЕНКО (селянин з Харківщини).

Блідий місяць із за хмари
На Україну поглядає,
Україна у неволі
Рідним дітям промовляє:
„Зійди сонце, зійди ясне,
Дай нам волю, дай привілля,
Дай убогим процвітати,
Наше слово, наше щастє
Дай розкутим привитати.

Тому кара, тому горе,
Хто ту святощ зневажає,
Хто людям оту неволю
Та кайдани споряжає.
На могилі у Шевченка
Кобза стогне, кобза плаче,
Давні згадує години
Ніде просьвітку не баче.

